

Status og utviklingstrekk i norsk rettspsykiatrisk sakkyndighet

Hilde Dahl
SIFER-Midt

Svein Øverland
Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet
Svein.Kristian.Overland@stolav.no

Bodil Stenkløv
Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet

Ingen oppgitte interessekonflikter

Rekvisisjonsdata fra Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet viser at det fortsatt er mangel på høykompetente sakkyndige og mange fylker har lav dekning.

Illustrasjon: Tuva Synnevåg

Rettspsykiatri og rettspsykologi kan beskrives som klinisk kunnskap anvendt i rettslig sammenheng. Sakkyndige psykiatere og psykologer brukes av politiet i forbindelse med undersøkelser umiddelbart etter pågrep etter en alvorlig straffbar handling, av retten for vurdering av straffereaksjon og særreaksjon, og av Kriminalomsorgen i forbindelse med vurdering av soningsutsettelse, soningsform og risikovurderinger.

Rettspsykiatrien, og dens organisering, har blitt debattert siden vi i 1887 fikk et lovverk som formaliserte sakkyndighet i retten (se Winge, 1896; Hagerup, 1898; NOU 1974: 17; NOU 1990: 5; NOU 2001: 12), og sannsynligvis enda lenger tilbake i tid (se Skålevåg, 2016; Schiøtz, 2012). Først med straffeprosessloven av 1887 fikk vi regler for sakkyndighet og en ordning som ligner den vi har i dag (Schiøtz, 2012). Siden fikk vi Den rettsmedisinske kommisjon etter forslag fra politilegen Paul Winge, en ordning som har bestått i samme form siden år 1900 (Winge, 1896). Organiseringen av

sakkyndighet har i nyere tid vært gjennom utredninger og høringer (NOU 2001: 12) og en del kritikk. En rekke alvorlige straffesaker de siste tre tiårene har bidratt til økt bevissthet omkring sakkyndighet og rettssikkerhet. Liland-saken, Moen-sakene og 22. juli-saken er tre eksempler som alle berører bruken av rettsmedisinske sakkyndige (NOU 1996: 15; NOU 2007: 7; NOU 2012: 14).

Debatten omkring strafferettslig utilregnelighet og rettspsykiatriske sakkyndige blusset kraftig opp etter terrorangrepet den 22. juli 2011, særlig på bakgrunn av bråket rundt de ulikt konkluderende sakkyndigrapportene i rettssaken, og flere endringer ble snart foreslått i en offentlig utredning (NOU 2014: 10). Et forsøk på nyorganisering var etableringen av det regionale pilotprosjektet Midlertidig rettspsykiatrisk Enhet (MRE), som siden ble besluttet utvidet til den landsdekkende ordningen Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet (NERS). NERS holder oversikt og bistår påtalemyndigheten med å finne sakkyndige til straffesaker. Hensikten har vært å sikre kvalitet og sørge for god og stabil tilgang til rettspsykiatriske observasjoner og vurderinger, uten å sentralisere selve produksjonen av tjenester, det vil si det arbeidet de sakkyndige gjør (Rasmussen, 2016).

Det er verdt å understreke at mye av kritikken har kommet «innenfra», altså fra psykiatere og psykologer som arbeider med sakkyndige oppdrag, og jurister tilknyttet påtale og domstoler (Almvik et al., 2012). Det er dessuten i disse interessefellesskapene at de fleste diskusjonene om endring og reform har foregått. Rettspsykiatrien har altså selv tatt til orde for en annen organisering enn den som ble kritisert under 22. juli-saken, men opplevd at politikere og beslutningstakere i liten grad har vært interessert i å følge opp. Diskusjonene har handlet om overordnede problemer ved organiseringen av sakkyndighet nasjonalt og hvilken rolle rettspsykiatrien skal ha i retten.

Virksomheten til NERS er beskrevet i forskrift for rettspsykiatriske undersøkelser og sakkyndighet og et rundskriv fra Riksadvokaten (2018), og innbefatter blant annet å forvalte en oversikt over rettspsykiatriske sakkyndige med høy kvalitet til bruk for påtalemyndigheten og domstolene. Politiet er rekvirent og kontakter NERS gjennom å sende inn relevante opplysninger i et rekvisisjonsskjema. Rekvirent angir også hastegrad, og NERS kan kontaktes hele døgnet og i helger. Når NERS mottar rekvisisjonen, tar NERS kontakt med ulike sakkyndige i oversikten som vurderes å ha høy kompetanse på den aktuelle problematikken. NERS foreslår to sakkyndige ved rekvisisjon av foreløpige rettspsykiatriske erklæringer og fire sakkyndige ved fulle rettspsykiatriske erklæringer. Foreløpige rettspsykiatriske undersøkelser er mindre omfattende og har som mandat å gi råd om hvorvidt det bør foretas en fullstendig rettspsykiatrisk undersøkelse. Politiet velger deretter hvilke sakkyndige de anbefaler benyttet til domstolen. I tillegg kan sakkyndige og jurister ta kontakt med NERS av andre grunner, som for eksempel drøfting av mandat og problemstillinger knyttet til enkeltsaker, og NERS gjennomfører også årlige brukerundersøkelser.

I rapporten her presenterer vi noen utviklingstrekk knyttet til rekvisisjoner og bruk av sakkyndige fra januar 2015 til oktober 2023, og en oversikt over typer lovbrudd det rekvireres sakkyndige til. Med rapporten ønsker vi å bidra med nyttig kunnskap om utviklingen av, og utfordringer innen, norsk rettspsykiatri slik den er organisert i dag. Først presenterer vi noen kvantitative mål på NERS sin virksomhet, dernest diskuterer vi noen av utfordringene som er særskilte for rettspsykiatrien.

Fremgangsmåte

Rekvisisjonsdata bygger på registreringer fra MRE i perioden 14. januar 2015 til og med 9. oktober 2018, der data omfatter Midt-Norge, Nordland, Troms og Finnmark, og fra NERS i perioden 10. oktober 2018 til og med 31. desember 2023, der data omfatter hele landet. Ett unntak er at politiet i Oslo også kan rekvirere såkalte foreløpige rettspsykiatriske erklæringer fra Oslo universitetssykehus.

Presentasjon av MRE-registreringene

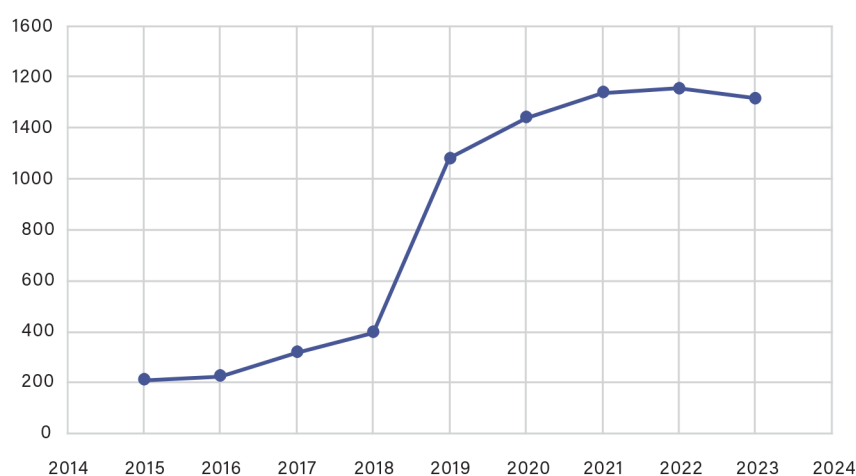

Rekvisisjoner

Antall rekvisisjoner har økt jevnt gjennom enhetens to organiseringer (se figur 1). Økningen fra 2018 til 2019 skyldes i hovedsak overgangen fra MRE til NERS, som utvidet tilbudet til å gjelde hele landet, men også at tilbudet deretter ble mer kjent i politidistriktene og statsadvokatembetene. NERS fikk i 2021 også ansvar for å foreslå sakkyndige for kriminalomsorgen, når de rekvirerer oppdrag knyttet til soningsutsettelse og risikovurderinger.

Figur 1

Antall rekvisisjoner – MRE (2015–2018) og NERS (2018–2023)

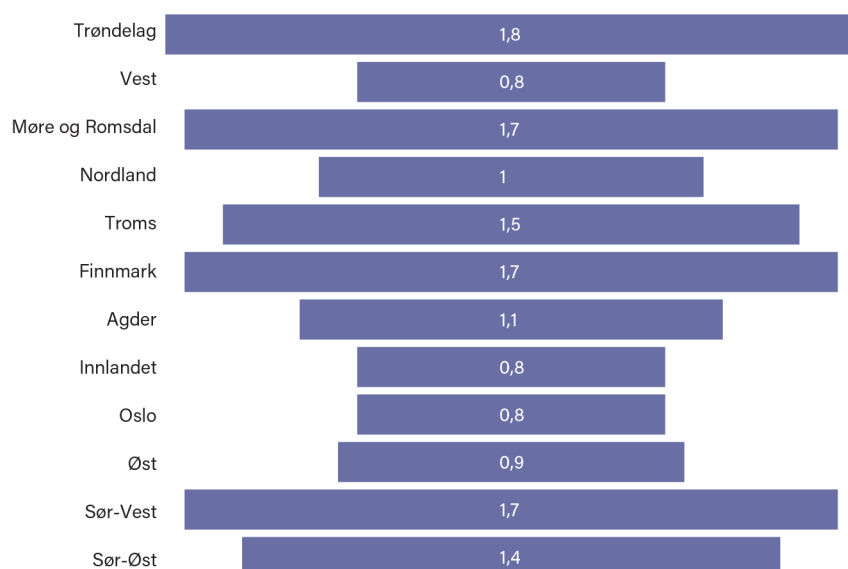

Antallet rekvisisjoner har økt gjennom hele perioden 2015–2023, og figur 2 illustrerer hvordan de ulike politidistriktene benytter seg av enhetens tjenester.

Figur 2

Totalt antall rekvisisjoner fordelt på politidistrikt

Note. Oppgitt i tall per 1000 innbygger. Populasjonstall er hentet fra SSB sin befolkningsstatistikk for 2023, avrundet til nærmeste 1000 innbygger. Totalt antall rekvisisjoner til NERS fordelt på politidistrikt var Trøndelag: 839, Vest: 721, Møre og Romsdal: 436, Nordland: 246, Troms: 177, Finnmark: 119, Agder: 320, Innlandet: 312, Oslo: 714, Øst: 667, Sør-Vest: 870, Sør-Øst: 992.

Det er verdt å understreke at rekvisisjonstallene kun kan si noe om det som saksbehandles gjennom NERS. Det er fortsatt mulig for distriktene å hente inn sakkyndige uten å rekvirere navn gjennom NERS, selv om Riksadvokatens retningslinjer angir at slik rekvisisjon skal være hovedregelen. Det er også mulig for rekvirenter å legge til en merknad i rekvisisjonen, dersom de allerede har etablert kontakt med en sakkyndig som er ønsket for oppdraget. På den måten blir en del av slike auto-selekteringer av sakkyndige med i registreringen, men ikke nødvendigvis alle.

Antall oppringninger per rekvisisjon

En rekvisisjon kan utløse mange telefonoppringninger for å avklare aktuelle sakkyndige i en sak. Hver rekvisisjon typisk krever to–fem oppringninger før NERS har tilstrekkelig med kandidater avklart. I noen få saker har antallet oppringninger imidlertid vært svært høyt, på det meste 55 for en rekvisisjon. Her handler det i hovedsak om hastesaker, der alle ressurser blir konsentrert om å finne aktuelle sakkyndige på kort tid. «Oppringninger» inkluderer telefonsamtaler, men også bruk av SMS, der svar ikke oppnås ved første forsøk. Telefonsamtaler utenom slik form for avklaring er ikke medregnet.

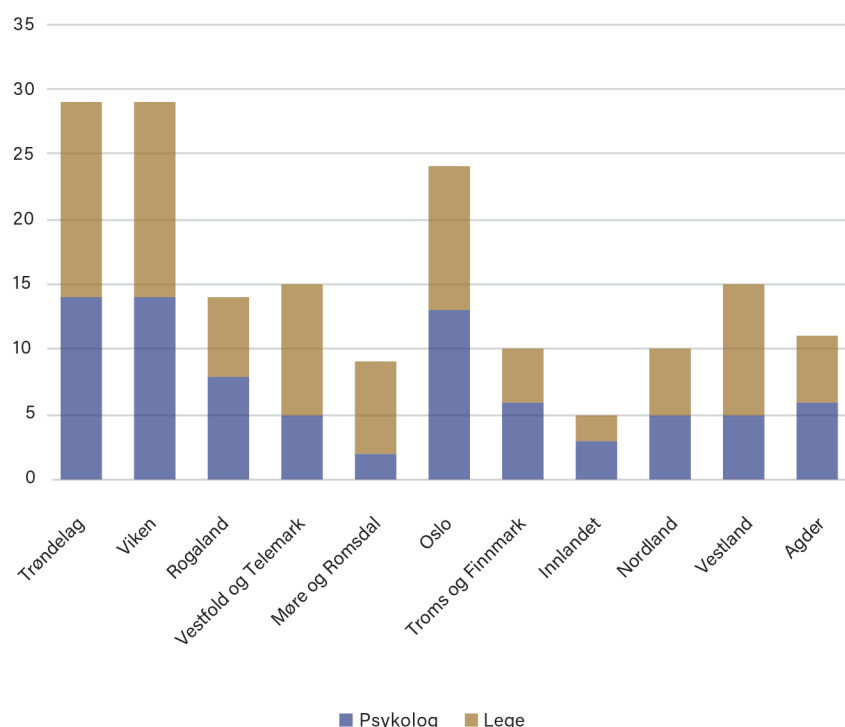
Sakkyndige

Antallet sakkyndige har steget fra 73 (40 leger og 33 psykologer) ved etableringen av NERS i 2018 til 171 (90 leger og 81 psykologer) ved inngangen til 2024. Aldersspredningen viser et spenn fra 31 år til 83, med en snittalder på 56,5 år. Med tanke på at spesialistutdanning og påfølgende kvalifisering som sakkyndig krever lange utdanningsløp, er en høy snittalder naturlig.

Figur 3

Antall sakkyndige fordelt på fylke og profesjon

Note. Fylkene er ikke de som gjelder fra 1. januar 2024.

Typer lovbrudd

I rekvisisjonsskjemaet skal rekvirent fylle inn hvilken form for lovbrudd den aktuelle saken gjelder. I noen saker registreres en type kriminalitet, i andre vil det være snakk om flere typer. Under er en oversikt over registrerte former for lovbrudd, eller typer kriminalitet. En rekvisisjon vil ha registrert en av de oppførte kategoriene eller kategorikombinasjonene, i det som til sammen utgjør 6451 rekvisisjoner fra hele perioden oktober 2018 til og med desember 2023. Vold er den klart mest brukte formen for lovbrudd, enten alene eller i kombinasjon med andre former for lovbrudd. Annet er også mye brukt, men det er vanskelig å oppsummere hva slags handlinger dette er.

Tabell 1

Typer kriminalitet, med kombinasjoner

Type kriminalitet	Antall brukt i rekvisisjoner, med kombinasjoner
Vold	2369
Sedelighet	821

Type kriminalitet	Antall brukt i rekvisisjoner, med kombinasjoner
Brannstifting	265
Annet	1519
Vold + annet	1098
Vold + sedelighet + annet	57
Vold + brannstifting	41
Brannstifting + annet	58
Vold + sedelighet	97
Sedelighet + annet	64
Vold + brannstifting + annet	54
Mindre brukte kombinasjoner*	8

Note. * De minst brukte kombinasjonene er her slått sammen.

Konkluderende diskusjon

Rekruttering er fremdeles et problem i rettspsykiatrien. Som beskrevet har det skjedd en økning av sakkyndige siden etableringen av NERS, men som vist har det parallelt også vært en mer markant økning i antall rekvisisjoner. NERS erfarer et visst innslag av rekrutterte «juniorer». Samlet sett er det fremdeles utfordrende å fremskaffe sakkyndige med høy kompetanse, særlig i enkelte politidistrikter. Forskrift for rettspsykiatriske undersøkelser og sakkyndige (2020) setter krav til de sakkyndiges kompetanse, men i motsetning til andre land er ikke rettspsykiatrisk sakkyndighet organisert i noe eget institutt eller en institusjon som sørger for de sakkyndiges utdanning og kunnskapsnivå (Rasmussen, 2016). En løs organiseringsform der sakkyndighet uføres som «privat entreprise», kan ha fordeler, men har nok også bidratt til at det har vært vanskelig å rekruttere sakkyndige og å utarbeide standarder for rettspsykiatriske undersøkelser.

Geografi er også en særlig utfordring. Oversikten over hvor de sakkyndige er bosatt, viser en ujevn fordeling på fylkene, og mange regioner har derfor en svært lav dekning av sakkyndige. Selv om sakkyndige er mobile og i teorien kan ta oppdrag hvor som helst i landet, skaper dette lokale eller regionale utfordringer i noen saker. De fleste sakkyndige er tilknyttet de store sykehusmiljøene, mens noen er privatpraktiserende. Noen middels store byer har ingen sakkyndige, men generelt er det distriktene som har lavest dekning. Som vist over er det i tillegg ujevnheter mellom de to faggruppene,

slik at det noen steder er mangel på leger, mens det andre steder mangler psykologer. De siste årene har det vært misnøye blant sakkyndige grunnet restriksjoner i salær (avlønning) og betingelser knyttet til reise. Det har gitt NERS ytterligere utfordringer i å fremskaffe sakkyndige.

Systematisk opplæring av sakkyndige har i noen år vært et satsingsområde. NERS har sammen med den rettspsykiatriske kommisjon og nasjonalt kompetansesenternettverk i sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri bidratt til opplæring av nye sakkyndige og styrking av fagmiljøene innen sikkerhet, fengsel og rettspsykiatri. Mye tyder på at det har lettet inngangen for nye sakkyndige, samt styrket kunnskapsutviklingen i fagfeltene (Melinder et al., 2021). Som det fremgår av oversikten over typer lovbrudd (tabell 1), krever sakkyndighet høy kompetanse på ulike kriminalitetsformer. I tillegg må de sakkyndige ha høy kompetanse på psykoseproblematikk, utviklingshemming, autismespekterlidelser, personlighetsforstyrrelser og tilliggende differensialdiagnostiske tilstander. Kravene til spesialisering krever tiltak for opplæring, men skaper også en utfordring i rekrutteringen av nye sakkyndige.

Barns rettsstilling er særlig utsatt ved etterforskning av alvorlige lovbrudd og rettspsykiatriske undersøkelser, og selv om tallmaterialet ikke dokumenterer sakkyndighet vedrørende barn, vil vi nevne at det fra flere hold er søkelys på temaet (Fornes, 2021). Barneombudets rapport fra 2021 baserte seg på en gjennomgang over alle mindreårige som var registrert fengslet i perioden 1. januar 2016 til 19. mars 2019. Hovedfunnene var at mange barn hadde vært i kontakt med hjelpeapparatet i mange år, og bruk av forvaringsstraff overfor mindreårige hadde økt. Det ble også funnet stor variasjon i de rettspsykiatriske sakkyndiges kompetanse på barn og alvorlige lidelser, samt stor variasjon i de sakkyndiges kompetanse på barn og utvikling av alvorlig psykiske lidelser. Barneombudet konkluderte med at «Norge har for få sakkyndige som kan vurdere om barn er friske nok til å dømmes for alvorlig kriminalitet» (Stolt-Nielsen, 2023). At mange barnespesialister ikke har tilstrekkelig gjenkjenningskompetanse på psykose og rettspsykiatriske problemstillinger, forsterker utfordringen (se for eksempel Vollen-saken (Se: HR-2017-290-A, omgjort i LE-2022-95 459)).

Habiliteringsfeltet har ikke fått særlig mye oppmerksomhet, og er et område som mangler kompetente sakkyndige. NERS har registrert en økning i behovet både for utilregnelighetsvurderinger og risikovurdering av denne gruppen. Det kan ha sammenheng med at de nye utilregnelighetsreglene åpnet for at personer med andre tilstander enn psykoselidelser og høygradig utviklingshemming kan bli vurdert som utilregnelige på handlingstidspunktet (Riksadvokatens rundskriv, 2/2020). Tilsvarende ser NERS et økt behov for sakkyndige med kunnskap om gjerningspersoner med annen kulturell bakgrunn enn den norske. I vurdering av soningsutsettelse kreves det også at den sakkyndige har gjenkjenningskompetanse på en rekke somatiske tilstander, og/eller at hen innhenter uttalelse fra spesialister innen medisinske spesialområder.

Integrert kunnskap er spesielt viktig i rettspsykiatrien, altså må de to fagfeltene juss og helse ha tilstrekkelig kjennskap til hverandres vitenfelt og praksis. Denne utfordringen ble debattert allerede tidlig på 1900-tallet av medlemmene i Norsk Kriminalistforening (Dahl, 2018). Særlig viktig er det for påtalesiden å ha tilstrekkelig kunnskap om psykiske lidelser til å kunne velge en sakkyndig med riktig kompetanse, og for de sakkyndige å ha god systemforståelse. NERS har som en av sine oppgaver å tilby drøfting av faglige spørsmål og bidrar slik til å fremme integrering av rettspsykiatriske kunnskap både hos jurister og sakkyndige. Resultater fra NERS sine brukerundersøkelser bekrefter at både jurister og psykologer er svært fornøyd med muligheten. I tillegg gir NERS i samarbeid med andre instanser tilbud om gratis mini-webinar for både sakkyndige og jurister om ulike tema med relevans for rettspsykiatri, tilgjengelig også i opptak (sifer.no/undervisning/ners-mini-webinar).

Målet med etableringen av NERS var blant annet en forventning om høyere kvalitet på det rettspsykiatriske arbeidet og erklæringene som leveres, samt større grad av rettssikkerhet og rettslikhet

gjennom en forbedret tilgang på sakkyndige. Ettersom sakkyndighet er et spesialområde innen psykologi/psykiatri av stor interesse for allmennheten, vil det sannsynligvis oppstå ny kritikk og nye reform-forslag også i årene fremover, men som tallene og diskusjonen over viser, har opprettelsen av NERS bidratt til en utvikling i ønsket retning. Antallet sakkyndige er noe økt, og tjenesten NERS tilbyr, blir brukt og får gode skussmål.

Referanser

- Almvik, R., Tufte, I. & Nome, S. (2012). Norsk rettspsykiatri – i krise eller bare oversett? SIFER.no
- Dahl, H. (2018). Institusjonaliseringen av farlighet, sinnssykdom og samfunnsvern i Norge: En studie av farlige kriminelle sinnssyke pasienter i Kriminalasylet og Reitgjerdet asyl, 1895–1940. NTNU. 2018:274.
- Forskrift for rettspsykiatriske undersøkelser og sakkyndige (2020). Forskrift for rettspsykiatriske undersøkelser og sakkyndige (FOR-2020-09-30-1921). Lovdata.no. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2020-09-30-1921>
- Fornes, I. (2021). Straff av barn. Frihetsstraffene og alternativene. Nordisk Tidsskrift for kriminalvidenskap, 108(3), 488–490.
- Hagerup, F. (1898). Forhandlinger ved Den Norske Kriminalistforenings femte møte i marts 1898. Aschehoug forlag.
- Melinder, A., Flock, M. C., Pettersen, R. E. & Sundby, J. (2021). Psykologer slår alarm: Færre og færre vil ta sakkyndig-oppdrag for domstolene. Advokatbladet. <https://www.advokatbladet.no/sakkyndige-salaersats/psykologer-slar-alarm-faerre-og-faerre-vil-ta-sakkyndig-oppdrag-for-domstolene/171278>
- Norsk Psykologforening. (2012). Rapport fra arbeidsgruppe i rettspsykologi.
- NOU 1974: 17. (1974). Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner. Statens forvaltningstjeneste, Seksjon statens trykning.
- NOU 1990: 5. (1990). Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Justis- og politidepartementet.
- NOU 1996: 15. (1996). Lilandsaken. Justis- og politidepartementet.
- NOU 2001: 12. (2002). Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker. Justis- og beredskapsdepartementet.
- NOU 2007: 7. (2007). Fritz Moen og norsk strafferettspleie. Justis- og politidepartementet.
- NOU 2012: 14. (2012). Rapport fra 22. juli-kommisjonen. Statsministerens kontor.
- NOU 2014:10. (2014). Skylddevne, sakkyndighet og samfunnsvern. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Prop. 154 L (2016–2017). Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skylddevne, samfunnsvern og sakkyndighet). Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-154-l-20162017/id2557006/?ch=1>
- Rasmussen, K. (2016). Norsk rettsmedisin ved kjøkkenbord og på parkbenker. Tidsskrift for Den norske legeforening, 136, 1462–3.
- Riksadvokaten. (2018). Retningslinjer Nasjonal enhet for rettspsykiatriske sakkyndigoppdrag.
- Riksadvokaten. (2020). Utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Rundskriv nr. 2/2020.
- Schiøtz, A. (2012). Legen som sakkyndig – rollen og historien. Tidsskrift for Den norske legeforening, 132, 853–4.
- Skålevåg, S. A. (2016). Utilregnelighet. En historie om rett og medisin. Pax forlag.
- Stolt-Nielsen, H. (2023). Mener Norge har for få sakkyndige som kan vurdere om barn er friske nok til å dømmes for alvorlig kriminalitet. Aftenposten. <https://www.aftenposten.no/norge/i/q1OgwL/>

mener-norge-har-for-faa-sakkyndige-som-kan-vurdere-om-barn-er-friske-nok-til-aa-doemmes-
for-alvorlig-kriminalitet

Winge, P. (1896). Den retsmedicinske undersøgelse af den sindssyge lovovertræder. Cammermeyer forlag.